

1. Религиозные корни либерализма. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.israelshamir.net/ru/ruart132.htm>
2. Reiffer B. Religion and Nationalism: understanding the Consequences of a complex relationships, Ethnicities / B. Reiffer. – 2003. – №3. – P. 224-226.
3. Митрофанова А. Перед выбором идеологии. Православный аспект / А. Митрофанова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravaya.ru/lefright/473/2807>
4. Bellah R. Civil religion in America / R. Bellah // Religion in America. – 1967. – Vol. 96. – № 1. – P. 1-21.
5. Шульга М. Феномен громадянської деривації / М. Шульга / Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К., 2013. – 566 с.
6. Кравченко Н. Ю. К вопросу методологии изучения гражданской идентичности / Н. Ю. Кравченко // Социология в системе научного управления обществом IV Всероссийский социологический конгресс [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://all-russia-sc.ru/netcat_files/File/Part2.pdf
7. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик в Україні / О. Резнік / Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. Д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К., 2013. – 566 с.

Olena Golodenko

Religious and civic identity: conceptualizing relationships

The paper analyzes the relationship of religious and civic identities in Western Europe and in Ukraine through the prism of historical experience and empirical sociological research conducted. Methodological study of the relationship by using the operationalization of the concepts studied.

Keywords: religious identity, civic identity, national identity, nationalism, religion.

Елена Голоденко

Религиозная и гражданская идентичности: концептуализация взаимосвязи

В статье проанализирована взаимосвязь религиозной и гражданской идентичностей в странах Западной Европы и в Украине сквозь призму исторического опыта и проведенных эмпирических социологических исследований. Методологическое обоснование взаимосвязи осуществляется с помощью операционализации исследуемых понятий.

Ключевые слова: религиозная идентичность, гражданская идентичность, национальная идентичность, национализм, религиозность.

Надійшла до редакції 20.01.2014 р.

УДК 2:16

**© Оксана Самборська
(Чернівці)**

РОЛЬ САКРАЛЬНОГО НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

У статті розглядається проблема сакрального як одна з найважливіших світоглядних проблем сучасної філософії та науки. Зауважимо, що з початку ХХ століття «сакральне» виходить за межі суто релігійного, богословського дискурсу і постає як найважливіша категорія, яка використовується у багатьох гуманітарних науках.

Ключові слова: філософія науки, «сакральне», «святе», «культ», «релігійне».

Постановка проблеми. Найважливішу роль у формуванні філософського, естетичного й культурологічного дискурсу відіграють категорії, які мають універсальний характер і використовуються у багатьох гуманітарних науках, те, що В.Стьопін визначає як універсалії культури. Ці категорії не можуть бути зведені ані до понять, що використовуються будь-якою конкретною наукою, ані навіть до філософських категорій,

завдяки яким здійснюється раціонально-теоретичне освоєння дійсності. Більш того, вони містять у собі не тільки аспект науково-раціонального знання, але й аспект знання, що має позанауковий, здебільшого ірраціональний характер. Таке знання отримується завдяки релігійному одкровенню, безпосередньо в актах релігійної віри, у процесі літературно-художньої творчості, в ірраціоналістичній філософії тощо. Прикладом таких універсальних категорій є життя, воля, людина, особистість. Вони активно використовуються у посткласичній філософії як найважливіші, такі, що притаманні гуманітарному знанню. Скидання з рахунків філософської та естетичної проблематики питань, що постають у зв'язку з використанням подібних категорій, погрожує збідненню самого предмета філософського дискурсу, примітивізації підходу до наявних реалій «життєвого світу», до поверховості суджень з важливих світоглядних проблем.

Актуальність аналізу проблеми сакрального визначається її включеністю в сферу найважливіших світоглядних проблем сучасної філософії науки, передусім філософії гуманітарних наук, але не тільки їх. Вже з початку ХХ століття «сакральне» виходить за межі суто релігійного, богословського дискурсу й постає як найважливіша категорія, що використовується у багатьох гуманітарних науках. Поряд з терміном «сакральне» в літературі використовуються також багато в чому схожі з ним, але нетотожні терміни – «священне», «святе», «культ», «релігійне». Раніше такі категорії використовувалися тільки в межах богослов'я й релігійної філософії. У сучасній думці вони використовуються набагато ширше і не завжди пов'язані з суто релігійним дискурсом. Прикладами використання цих термінів у контексті, не пов'язаному з суто релігійними відношеннями, є широке використання терміна «культ особистості» в політології та політиці; епітет «культовий», який часто використовується по відношенню до письменників, художників, кінорежисерів; використання означених термінів у назвах картин та кінофільмів. Все це свідчить про те, що сакральне має безпосереднє відношення не тільки до релігії, а й до самих різних форм діяльності людини, до мистецтва й естетики взагалі, а не тільки до релігійного мистецтва й релігійної естетики. Щодо процесу пізнання сакрального, то з цього приводу існують три позиції. Перша позиція відходить від того, що релігійній ментальності властиве глибоке переконання в «невимовності» справжньої суті сакрального. Це переконання засноване на релігійному досвіді і визнанні існування трансцендентного. Про потойбічну реальність неможливо говорити звичайними словами. Вона не може бути адекватно виражена засобами мистецтва. Таке переконання виявляється в забороні зображень Бога та всіх живих істот в іудаїзмі та ісламі; в іконоборстві; в уявленні, що сакральне може бути пізнано мовчанням в православному ісихазмі; в забороні перекладати літургію іншими мовами крім давньоєврейської, грецької та латинської в західному християнстві. З суто релігійного погляду наукове пізнання сакрального наштовхується на низку нездоланих перешкод. Одна з них полягає насамперед у тому, що сакральність, «містичність» не піддається кількісному виміру. Говорити про рівень чи ступінь сакральності можна лише умовно, причому, щоб виразити те, що приховано в понятті «сакральне», потрібно знайти адекватний рівень мови. Виникає «порочне» коло – судження про «сакральне» повинне бути висловлене «сакральною» мовою, хоча сакральне з релігійного погляду в своїй основі незмірне, а отже, і невимовне. Тому «казане» не може адекватно виразити сакральне, воно може лише натякнути на нього. Отже, багатомірність і поліморфність сакрального не дає можливості адекватного вираження на раціональному рівні.

Друга позиція полягає в тому, що існують різні засоби «перекладу» сакрального мовою існуючої реальності, і тому сакральне може бути пізнане засобами мови та мистецтва. Така позиція щодо сакрального здійснюється в християнському, перш за все православному, іконописі або в досконаліх, з естетичної точки зору, образах на картинах художників епохи Відродження. Для вираження сакрального в релігійному мистецтві прийнято користуватися алегоріями і символами – вербальними, музичними, графічними та ін. Отже, релігійна естетика виходить з прагнення передати складну гамму вражень від спілкування з сакральним. Естетична дія сакрального полягає в тому, що обдаровані в релігійному і

художньому відношенні люди прагнуть до вдосконалення форм виразу думок і почуттів, до їх ускладнення, що значною мірою збагачує мову і зміст культури.

Третя позиція полягає в тому, що сакральне може бути пізнане і науковими методами. Тобто проблема сакрального є науковою проблемою. Якщо розглядати проблему сакрального винятково на рівні почуттів і образів, тобто в просторі суб'єктивної реальності, то вона перестане бути науковою проблемою. Отже, сакральне може бути розглянуто як об'єктивна реальність через раціональні поняття та категорії. Саме завдяки цьому сакральне може бути освоєно не тільки в релігійному й художньому сенсі, але й стане доступним для наукового аналізу.

Об'єктом нашого дослідження є значення сакрального в науці.

Предметом нашого аналізу є смислові виміри сакрального в методологічних пошуках філософії науки. До уваги береться передусім людиномірний контекст наукового знання в тих його проявах, що стосуються впливу релігійних факторів на це пізнання, особливо в постнекласичній раціональності.

Ступінь дослідження проблеми. У західноєвропейській філософсько-естетичній думці було досягнуто істотних успіхів щодо введення категорії сакрального в естетичний та культурологічний дискурс. Сакральне як самостійна проблема розглядається істориками та філософами релігії (М.Еліаде, Ж.Батай, Р.Жірап), представниками феноменології релігії (Р.Отто, Г. ван дер Леув), мистецтвознавцями (Т.Буркгардт), представниками окремих філософських напрямків, зокрема феноменології (М.Шелер), неокантіанства (В.Віндельбанд, Е.Кассіер), неотомізму (Е.Жильсон, Ж.Марітен), психоаналізу (К.Г.Юнг, Е.Фром), діалектичної теології (П.Тілліх), теоретиками психоделічного напрямку (Г.Хенкок, О.Хакслі), мислителями-традиціоналістами (Р.Генон, Ю.Евола). Виникнувши у рамках богослов'я, категорія сакрального завдяки зусиллям західноєвропейських мислителів знаходить своє місце в багатьох галузях гуманітарного знання, стає однією з ключових категорій гуманітарного знання.

Мета дослідження – прослідкувати способи реалізації релігійних принципів у царині пізнання взагалі, не лише наукового пізнання, взявши за основу історичні, соціокультурні засади сакрального, а й його етимологічні особливості.

До основних завдань роботи відноситься наступне:

1. Дослідити сакральне як світоглядну проблему сучасної філософії та науки.
2. Визначити, в яких дискурсах та в яких формах використовується поняття «сакральне».

Виклад основного матеріалу. Проблема дефініції сакрального дуже важка для сучасної науки, оскільки сакральне по-різному сприймається релігійними та нерелігійними людьми. Видатний дослідник цієї проблеми М.Еліаде підкреслює, що відмінністю сакрального є те, що свідомістю воно виділяється як щось інше, «як абсолютно окреме й цілком відмінне, не схоже ні на людське, ні на космічне» [10, с.16]. Відособленість сакрального від профанного світу полягає в його стабільності і свободі від мінливостей земного буття.

В язичницьких віруваннях уявлення про сакральне були пов'язані з діями сил природи. Сакральним був сам космічний простір. Космос в усій його повноті постає в язичницькій свідомості як ієрофанія, тобто прояв священної реальності. Священим каменям або деревам поклонялися тому, що вони й були такими ієрофаніями. У релігіях авраамічного монотеїзму сакральне постає як маніфестація невидимого й надлюдського Абсолюту, божественного. Отже, сакральне має різні форми, пов'язані з різними сакральними об'єктами.

Термін «сакральне» і подібні до нього «священне», «святе», «культ» широко використовуються у релігієзнавстві, естетиці, етиці та культурології. Таке широке використання терміна «сакральне» у гуманітарних науках свідчить про те, що, починаючи з кінця ХІХ – початку ХХ століття настав новий етап в розумінні й інтерпретації цієї категорії, виявленні в ній нових змістів. Головна відмінна риса цього етапу, що відрізняє його від попереднього полягає саме в тому, що сакральне використовується не тільки в суто релігійно-богословському сенсі, але й осмислюється за допомогою наукових методів.

Існують три основних періоди осмислення сакрального в контексті європейської думки: 1) сакральним визнається тільки те, що є благом, прекрасно та істинно відповідно до античного ідеалу калокагатії (Античність); 2) сакральне – це те, що суттєво пов'язане з релігією, з її авторитетом, з Богом (монотеїстичні релігії, зокрема християнське світобачення Середньовіччя); 3) сакральне пов'язане як з розумом людини, так і з авторитетом релігії (починаючи з епохи Ренесансу і закінчуючи німецькою класикою з її уявленнями про чистий розум та абсолютний дух); 4) сакральне виходить за межі суто релігійного світосприйняття (посткласична філософія).

Важливим для розкриття проблеми сакрального є визначення етимології цього слова. Слово «сакральне» має індоєвропейський корінь *sak-*, що виражає найбільш інтенсивну присутність у своїй найбільш повній формі. Під сакральним у давніх аріїв розумілася відповідність космосу, фундаментальна структура речей, наявна реальність. Це та реальність, на основі якої жерці ведичної релігії прагнули побудувати суспільство. З давніх часів в індоєвропейському мисленні сакральне було тією основою, на якій існує будь-яка реальність. Для первісних та стародавніх суспільств сакральне становить собою уособлення могутності. Воно означає одночасно реальність, сталість, ефективність.

В латинській мові виникло поняття *sacrum* – священна річ, дія. Цей термін з'явився ще в язичницькі часи. У свою чергу, слово *sacrum* сходить до латинського слова *sacer*, яке за часів римського язичництва означало «присвячене богам», «священне». В глибокій старовині *sacer* мало негативний сенс. Воно розумілося як «заборонене», «прокляте», «мерзотне». Тобто ще в язичницькі часи сакральне мало два протилежних за сенсом тлумачення.

Амбівалентний сенс розуміння слова «сакральне» в Стародавньому Римі свідчить про різні часові пласти в плані визначення сакрального. На ранньому етапі історії сакральне трактувалося переважно в негативному сенсі. Воно було перш за все пов'язане з емоціями страху і огиди. На пізнішому етапі історії акцент робиться на трактуванні сакрального в позитивному сенсі. Сакральне розглядається як священне, чисте, присвячене богам. Поняття *sacrum*, трансформувавшись, перейшло в християнську релігійну парадигму.

В християнському світобаченні воно характеризує церковні таїнства, об'єкти релігійного поклоніння, речі, які належать до релігійного культу, а також усе те, що згідно з ученням церкви наділене Божою благодаттю. В християнстві воно трактується як святе. Звідси виникає ще одне слово, яким позначається сакральне в християнській релігії. Це слово *sanctus*. Саме ним позначається в латинській мові святий дух – *spiritus sanctus*.

Аналоги латинських слів *sacer* і *asacrum* існують і в інших мовах. Це старовірське – *gadosh*, пов'язане із значенням відокремленості, недоторканності, слов'янське *svet-*, що сходить до індоєвропейського *k'wen-*, яке має значення «збільшуватися», «набухати». На основі аналізу численних лінгвістичних свідчень російський дослідник В. Топоров дійшов висновку, що походження слова «святе» пов'язане з праслов'янським коренем *svet*, який вживався в значенні «збільшуватися, набухати». Отже, в язичницькій традиції давньої Русі сакральне застосовувалося в розумінні «росту, надлишку, родючості». Наступний етап у розумінні сакрального почався після хрещення Русі у 988 р. Нове уявлення про сакральне було вже пов'язане з християнським світобаченням. Отже, в Русі виник новий християнський тип святості, який мав винятково духовний характер. Сакральне розумілося як «надлюдське, благодатний стан, коли відбувається зростання в дух, творчість у душі» [8, с.7-9].

У словнику В. Даля слово «святий» трактується в християнському сенсі так: «Духовно й морально непорочний, чистий, зроблений; усе, що стосується Божества, істини, віри; предмет найвищого шанування, поклоніння нашого; духовний, божественний, небесний» [1, с.161]. На сторінках цього словника можна чітко уловити суттєву різницю між язичницькими та християнськими уявленнями про сакральне. Язичницька сакральність виражалася насамперед в обожнюванні сил природи. Сакральне визначалося передусім у матеріальному зростанні, «плодоносності», достатку. Це була сакральність землі й усього, що на ній росте; сакральність творчих сил сонця, дощу, вітру й інших стихій.

Сонце в язичництві сприймалось як сакральна жива істота. Такі уявлення про сонце існують у міфах індоаріїв, єгиптян, греків, кельтів, германців, слов'янських народів. Між сонячним світлом, з одного боку, і святістю, з іншого боку, існує глибокий зв'язок. У християнській теології Ісус часто іменується непереможним сонцем – *sol invictus*. Святі у християнському сакральному мистецтві завжди зображуються з німбами – символами сонячного диску. Все це свідчить не тільки про релігійний, але й про естетичний сенс сакрального як у язичницьких народів, так і у представників монотеїстичних релігій.

Сакральне як сонце, світло певним чином переживається й знаходить своє відображення у мистецтві й літературі різних народів.

Під сакральним розуміють чудесне, надприродне, непідвладне людині. Хоч у свідомості сучасної людини таких речей залишилось мало, але вони все ще існують. Передусім це смерть – кінець часу. Тому той, хто здатен контролювати час нашого життя, скорочувати його або збільшувати, стає богом, інколи добрим і розумним, інколи брутальним.

Те саме стосується й простору, яким розпоряджається Бог. Отже, простір та час з релігійних позицій розглядаються як прояви сакрального. Сакральними є не тільки природні, але й соціальні сили, зокрема правителі, вожді – всі ті, хто мають владу.

Розглянувши етимологію терміна «сакральне», ми вважаємо доцільним визначити поняття «сакральне», «священне» і «релігійне» та встановити співвідношення між ними.

З цього приводу у науці йде дискусія. Деякі автори, наприклад, Р. Отто, вважають, що поняття «сакральне» та «священне» є синонімами і завжди пов'язані з «релігійним» [5].

Подібна точка зору належить теологам та релігійним діячам. Висновки інших авторів, зокрема М. Еліаде, українського дослідника В.В. Токмана, не завжди пов'язують «сакральне» та «священне» з релігійною сферою. На думку представників цього напрямку, крім релігійних типів сакрального існує окремий соціогенотейстичний тип сакрального, який не пов'язаний з будь-якою релігією [7]. Оригінальну думку щодо сакрального в мистецтві, зокрема в театрі, висловлює український дослідник сакрального театру О. Клековкін: «Сакральне – це лише умовність, домовленість між творцем видовища та його споживачем, так само як профанне – лише теоретично можливий недосяжний ідеал абсолютної незалежності від сакрального міфу» [2, с.75].

У сучасній естетичній науці поняття сакрального розглядається перш за все в аксіологічному аспекті. Сакральне пов'язане з загальною системою цінностей, яка існує в межах тієї чи тієї культури. Поряд з аксіологічним смислом сакральне використовується також в онтологічному смислі як основа буття. В онтологічному сенсі сакральне пов'язано з проблемою Абсолюту, яка є важливою філософською проблемою протягом всієї класичної філософії – від уявлень Афіньської школи про філософського бога до уявлень про абсолютний дух Г. Гегеля.

Потрібно розрізняти поняття «сакральне», «священне», «святе» та «релігійне». Іноді в літературі вони використовуються як синоніми, але в деяких аспектах та випадках сакральне та святе можуть бути за змістом навіть протилежні одне одному.

Сакральне, на наш погляд, є більш широким поняттям, ніж «святе» та «релігійне». Воно стосується не тільки релігій, але й ціннісних спонук буденної свідомості.

Священне також має відношення як до релігійної, так і до буденної свідомості. Отже, «сакральне» та «священне» частіше виступають як синоніми. На відміну від понять «сакрального» та «священного», поняття «святе» може використовуватися тільки у відношенні до монотеїстичних релігій. В історичному контексті – у процесі переходу від «релігії закону» до «релігії спасіння» – сакральне інтерпретується як «святе», набуваючи чітких етичних характеристик [9, с.562].

Категорії «сакральне» та «святе» використовуються для того, щоб показати: 1) вищий ступінь онтологічної досконалості, що започатковує надприродну єдність могутності, праведності і краси; 2) здатність божественного начала справляти очисний перетворювальний вплив на навколишнє буття; 3) властивість скінченної істоти (людини) внаслідок самозречення набувати провідних якостей – зазначеного надприродного впливу [9, с.573]. За релігійними

уявленнями, сакральність або святість постають передусім як атрибут Бога. У християнстві «святе» виявляється як цілісна характеристики людини, яка досягла «обожнення».

Термінологічний ряд «священне-святе-сакральне» в аспекті смислового наповнення його складових спроможний відзначатися сумісністю та синонімією останніх. Терміни «священне», «сакральне», «святе» використовуються переважно як означення і стилістично пов'язані з визначеними іменниковими формами («священна книга», «свята людина», «сакральний комплекс»), дещо відрізняючись семантичними нюансами, а в другому – вони, як загальні поняття, однаковою мірою стосуються сфери святості у всій її повноті, а тому немає сенсу проводити між ними смислову межу.

Співвідношення понять «сакральне», «священне», «святе» та «релігійне» може бути представлено як вертикальна конструкція, в основі якої як фундамент знаходиться сакральне. Як відзначає В.Суханцева, сакральне – «це атрибутивно властиве людині відчуття внутрішньої опірності буття, з допомогою якої в хаотичній спонтанності повсякденності виникають екзистенціальні ділянки стійкості: людина отримує можливість зупинити себе в потоці, причому може зробити це навіть інтуїтивно і підсвідомо» [9], [6]. При цьому сам феномен виникнення сакрального безпосередньо пов'язаний з базовими екзистенціалами – жахом, відчаєм, горем, радістю. Звідси, як і фундаментальні екзистенціали, сакральне виступає у вигляді людського апіорі, властивого буттю на всіх рівнях його прояву. В.Суханцева саме цим пояснює «вражаючу стійкість ритуальної сторони соціального життя в самих різних і розділених в часі і просторі цивілізаціях» [6, с.8]. При всій різниці між релігійними, етичними і естетичними нормами, завжди існує обряд оплакування і проводжання, свята з нагоди появи новонародженого, обряди ініціації та шлюбу і багато що інше, що так і не змогла знищити сучасна десакралізована цивілізація.

Що стосується співвідношення сакрального та релігійного, то у релігійній картині світу сакральне завжди виконує роль структуротворчого начала: відповідно до уявлень про сакральне формуються інші фрагменти картини світу і складається їх ієрархія. Найголовнішою умовою існування сакрального є віра – некритичне ставлення до чуда – неймовірні події, можливість яких не лише не підтверджується, а й суперечить досвіду. Німецький теолог Р.Отто в роботі «Священне. Про ірраціональне в ідеї божественного та його відношенні до раціонального» [3] вказував, що для релігійної свідомості сакральне по відношенню до повсякденного є абсолютно «Інше». У релігійній культурі сакральне не просто інша реальність. Сакральна реальність – це реальність абсолютна, вічна і по відношенню до тлінного світу – первинна. Інакше кажучи, сакральне мислиться субстанцією буття, воно має перш за все онтологічний вимір. Для цієї субстанції характерні такі атрибути, як розумність, нематеріальність, духовність, могутність. У розвинених національно-державних та світових релігіях до них додається самодостатність.

Сакральне біполярне за своєю природою. За словами Р.Отто, воно є *mysterium tremendum et fascinans* («таємниця жахлива і чаруюча»).

За концепцією Р.Отто, існують декілька основних моментів прояву сакрального.

Згідно з концепцією протестантського теолога, вони являють собою психологічні стани, які охоплюють релігійну свідомість при зустрічі з нумінозним: 1) відчуття тварності (*creature feeling*); 2) містичний жах (*mysterium tremendum*); 3) захопленість (*fascinans*). У свою чергу відчуття містичного жаху поділяється на декілька ступенів: власне жаху (*tremendum*), величі (*majestas*), божественної енергії (*energicum*), таємниці (*mysterium*).

Для того, щоб з'ясувати, що таке сакральне, слід поставити питання, що йому протистоїть. Відповідь на це питання може бути такою: 1) сакральному протистоїть профанне, буденне; 2) сакральному протистоїть не стільки буденне, скільки марнотратство людиною свого часу; 3) сакральному протистоїть «інфернальне», святотатство, злочин та подібне до цього; 4) сакральне та буденне не завжди протистоять одне одному.

Головною особливістю релігійної свідомості, за словами М.Еліаде, є розділення світу на сакральну і профанну сфери, які протиставляються одна одній. Це розділення притаманне свідомості кожної релігійної людини. Про розподіл сфер сакрального та профанного

говорить й український дослідник М. Попович. Він відзначає, що за часів Київської Русі існувало два різновиди норм: «До порушення одних має відношення суд як державна інстанція, інші, які стосуються моралі (сімейного побуту), контролюються церквою, внаслідок чого відбувається роз'єднання буття на сакральну і світську сфери, підпорядковані відповідно духовній і світській владі» [4, с.155].

Сакральне для релігійної свідомості є єдино реальним, тоді як профанне, пов'язане з повсякденністю, є лише відображеною реальністю. В усіх релігійних уявленнях подібне співвідношення між полюсами сакрального й профанного існує. Профанне в релігійному розумінні завжди однополярне й принципово відрізняється від сакрального начала. Протиставлення малозмістовного дозвілля «буднів», профанного, наповненому значним змістом «сакральному» як святому, характерно для більшості релігій. Протиріччя, що існують між сакральним і профанним, є однією з глобальних суперечностей, які визначають спрямованість розвитку історії та культури. Розгортання коду сакрального можна уявити у вигляді синусоїди, що відображає процес «буття» сакрального, виділяючи його найвищий підйом і поступове затухання, перехід домінанти духовної культури від сакральних цінностей до профанних.

Сакральне й профанне становлять собою полюси, на яких утримується глобальний зміст існування людства.

Для первісних та стародавніх суспільств опозиція «сакральне – профанне» часто уявляється як протилежність реального та ірреального, або псевдореального. У різних язичницьких віруваннях уявлення про сакральне були пов'язані з діями сил природи.

Сакральний предмет перетворювався у свідомості первісної людини на щось інше, не перестаючи при цьому бути самим собою. Для людей, які володіли релігійним досвідом, уся природа сприймалась як середовище сакрального. Космос в усій його повноті поставав як ієрофанія, тобто прояв священної реальності.

Як відзначає український дослідник сакрального театру О. Клековкін, крізь протиставлення сакрального та профанного «мусимо сприймати і сакральну територію як знакову, а територію профанну – як практичну, ненавантажену знаками, що дає підстави й для того, щоб розрізнити не сакральне і профанне, а території, підпорядковані різним *sacrum*'ам» [2, с.75].

Іншу позицію щодо протиставлення сакральному підкреслює німецький соціолог М. Вебер у своїй праці «Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух». Він стверджує, що в протестантській етиці сакральному протистоїть не стільки повсякденна праця, скільки марнотратство часу.

Ще один погляд свідчить, що головну противагу сакральному слід вважати не в «звичайному», «буденному», «профанному», а в «інфернальному». «Інфернальне» якоюсь мірою має риси, східні з сакральним. Це сакральне з позначкою мінус. «Інфернальне» сприймається як ворожий сакральному злочин, як замах на святе, адже «грішник, як і злочинець, – істоти сакральні» [12, с.63]. Таким чином, головне протистояння сакральному може йти тільки з боку «інфернального», а не «профанного», буденного. Найяскравіше цю позицію висвітлюють дуалістичні релігії, зокрема зороастризм та маніхейство. Для них характерне уявлення про два полюси сакрального, про двох співтворців світу. Як один з полюсів сакральне припускає божественне, священне, як інший – інфернальне. Зіставлення двох начал (творчого й руйнівного) існує також в індуйстській політеїстичній релігії. Бог Вішну як бог-охоронець світу протиставляється богу Шиві, що виконує роль руйнівника.

Інша позиція відносно проблеми протистояння сакрального та інфернального існує в монотеїстичних релігіях, зокрема в християнстві. У християнстві існує уявлення про Абсолютне добро, яке втілює єдиний Бог. Сакральне у християнстві є саме «святе». Інфернальне не має поряд з ним рівного статусу.

Ще одна позиція по-іншому розглядає проблему співвідношення сакрального та буденного. Якщо в релігійному сенсі вони протистоять одне одному, в екзистенційному плані сакральне та буденне можуть бути глибоко пов'язані одне з одним. Як відзначає В. Суханцева: «Сакральне виступає не тільки як доленосні обставини, що вторгаються в повсякденність. Сакральними

стають речі, що пронизані теплотою відчуття, зокрема – це речі, які залишилися від власників, що вже пішли з цього світу» [6, с.7-8]. Зазначене співвідношення повністю стосується нерелігійного за своєю природою, соціогенотейстичного типу сакрального.

Як вже було сказано раніше, з релігійної точки зору сакральне існує як протиположність профанному. Воно є основою для існування постійної напруги між протилежними поняттями, такими, наприклад, як чисте й нечисте. Проблема чистого й нечистого, світлого й темного та інших протилежностей торкається у своїй основі проблеми сакрального. Як підкреслює літературний критик М.Епштейн: «Чистота в надприродному й надкультурному релігійному сенсі докорінно відрізняється від попередніх видів чистоти – тим, що джерело нечистого виявляється тут не зовні, а в собі, у самій глибині душевного й духовного самозвеличення – як первородний гріх, відпадання від божества, початкова схильність до пристрастей, рабська прихильність до краси природи та ідолів суспільства» [11, с.79].

М.Епштейн розглядає причину виникнення уявлень про сакральне у своєрідному інстинкті самоочищення: «Інстинкт самоочищення, що виник у надрах тваринної природи, веде її за межі природи, через усі сфери культурного самоствердження людини до таємниці священного, до недоторканої чистоти божества» [11, с.79].

В основі релігійної чистоти лежать численні табу, що стосуються заборони торкатися до всього брудного, низького, заразливого, що загрожувало фізичному існуванню роду. Як вже було сказано раніше, на первісних етапах історії людства сакральне асоціювалося з брудним, мерзотним, нечистим, тим, до чого не слід торкатися. Але на наступних стадіях розвитку зміст сакрального суттєво змінився. В якийсь момент сенс табу суттєво змінився: людина відчувала, що дотик до чогось може поганити не тільки її саму – вона сама може когось поганити. Людина усвідомлює, що не тільки її оточує брудніше за неї, вона сама може бути бруднішою за щось; і це «щось», до чого не можна торкатися, не є побоюванням забруднитися, а є побоюванням забруднити. З цього, на думку М. Епштейна, виникає уявлення про священне.

З вищесказаного можна зробити наступні **висновки**. Вже в стародавніх культурах до розуміння сакрального в онтологічному сенсі додається сприйняття сакрального як цінності естетичної та етичної. Таке сприйняття сакрального характерне для класичної давньогрецької філософії. Античний ідеал калокагатії поєднує розум, добро та красу.

Утвердження сакрального як досконалої краси та правди має глибокий естетичний зміст.

В той же час, на відміну від давньогрецького ідеалу калокагатії, краса в деяких стародавніх культурах Старого Сходу не є обов'язковою ознакою сакрального.

Сакральне у релігійному сенсі відіграє роль посередника між людиною й богами. У сакральному примиряються деякі протилежності й зв'язуються полноси, що протистоять за своєю природою одне одному. Прикладом цього є релігійне єднання людей, поєднання людей з Богом у святості. З християнського погляду, святість є тим, що може поєднувати елліна та іудея, чоловіка та жінку, раба та вільного. Всі вони, незважаючи на існуючі між ними протилежності, можуть бути прилучені до святості.

Сакральне розгортається в свідомості певної людини та в історії народу як певний код, що утримує в собі вищу суть існування. З релігійного погляду, цей вищий зміст не породжується самою людиною, бо він має об'єктивну реальність. Людина може знайти його для себе завдяки релігійному досвіду. Як відзначає В.Топоров, ставлення до сакрального, починаючи з давньоруської традиції, виявлялося насамперед у тому, що: 1) «усе в принципі повинне бути сакралізоване, освячене й тим самим вирване з-під влади злого начала...»; 2) існує єдина й універсальна мета («надмета»), найзаповітніше бажання і найглибша мрія й надія – святе царство (святість, святий стан, святе життя) на землі й для людини; 3) сильним й актуальним є сподівання того, що цей святий стан може бути гранично наближений у просторі й часі.

Сакральне – це багатовимірне й поліморфне, системне й цілісне явище. У релігійній духовності, а отже, і в релігійній естетиці, уявлення про сакральне передається за допомогою священних образів і священного слова – Логосу. Сакральне було виміром існування стародавньої людини. Воно лежало в основі всієї традиційної культури.

Сьогодні, завдяки процесу десакралізації, воно стало скоріше предметом критичної спекуляції, аніж аналізу та дослідження. Людина, яка не вірить у Бога, зазнає значного впливу з боку буденного життя. Вона може бути одержимою «золотим тільцем», владою, злочином і навіть бажанням самогубства. На її свідомість мають великий вплив держава та закон. Оскільки вона не є вільною від своїх звичок, її поведінка також підпорядковується певному ритуалу, яким керує велика кількість цінностей сумнівного змісту.

Література

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И.Даль. – М.: Русс. яз., 1982. – Т. 4. – 683 с.
2. Клековкін О.Ю. Сакральний театр у генезі театральних систем: дис. доктора мистецтвознавства: 17.00.01:17.00.02 / Клековкін Олександр Юрійович. – К., 2002. – 346 с.
3. Отто Р. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его отношении с рациональным / Р. Отто; [пер. с нем. А.М. Руткевича]. – СПб.: АНО «Изд-во С.-Петербур. Ун-та», 2008. – 272 с.
4. Попович М. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
5. Пылаев М.А. Феноменология религии Рудольфа Отто / М.А. Пылаев. – М.: Издательство Московского Культурологического лицея, 2000. – 80 с. – (Ученые записки Московского Культурологического лицея № 1310. Серия: Философия).
6. Суханцева В.К. Сакральное в обыденном сознании / В.К. Суханцева // Філософські дослідження: зб. наук. праць. – 2008. – № 9. – С. 6-9.
7. Токман В.В. Феномен священного: його сутність і світоглядна природа: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / В.В. Токман. – К., 2001. – 16, [1] с.
8. Топоров В.Н. Святость и святые в русской культуре / В.Н. Топоров. – М.: «Гнозис», 1995. – Т. 1: Первый век христианства на Руси. – 875 с.
9. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
10. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде; [пер. с фр. Н.К. Грабовского]. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
11. Эйштейн М. Самоочищение. Гипотеза о происхождении культуры / М. Эйштейн // Вопросы философии. – 1997. – № 5. – С. 72-79.
12. Шелюто В.М. Проблема сакрального як світоглядна проблема / В.М. Шелюто // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 4.

Oksana Samborska

The role of the sacred in everyday and scientific knowledge

In the article the analysis of problem is examined sacred as one of major world view problems of modern philosophy and science. From the beginning of XX age «sacred» goes out outside especially religious, theological discourse and appears as a major category which is used in many humanities.

Keywords: science philosophy, «sacred», «sainted», «cult», «religious».

Оксана Самборская

Роль сакрального в научном и обыденном познании

В статье проанализирована проблема сакрального как ключевая проблема современной философии и науки. Проблема рассматривается в разных ее аспектах – тех, которые касаются обыденного познания и тех, которые соотносимы со сферой методологии научного познания. Подчеркивается, что с начала XX века сакральное вышло за пределы сугубо религиозных значений, теологического дискурса и оформилось как ключевая категория, используемая в различных гуманитарных дисциплинах, что и обуславливает особый интерес к сакральному со стороны современной методологии.

Ключевые слова: философия науки, «сакральное», «святое», «культ», «религиозное».

Надійшла до редакції 24.03.2014 р.